II. Recenzje

DOI: 10.17951/et.2017.29.269

Konrad Żyśko

Prośby i podejmowanie działania

Jörg Zinken, *Requesting Responsibility. The Morality of Grammar in Polish and English Family Interaction*, Oxford University Press, 2016, xx + 245 s.

Jörg Zinken w swojej książce *Requesting Responsibility. The Morality of Grammar in Polish and English Family Interaction* [Prośby i podejmowanie działania. Moralność zawarta w gramatyce języka polskiego i języka angielskiego podczas rodzinnych konwersacji] podejmuje ambitne zadanie porównania, w jaki sposób język polski pozwala na wyrażanie próśb rozumianych jako pewna kategoria mentalna i jak taka praktyka wypada na tle brytyjskiej odmiany języka angielskiego. Autor oferuje wnikliwy przegląd różnych typów próśb i ich funkcji, skupiając się na tym, w jaki (odmienny) sposób są one kodowane przez użytkowników tych dwóch języków. Publikacja ta wpisuje się zatem w nurt badań nad relatywizmem językowym oraz szeroko rozumianą pragmatyką międzykulturową. Materiał, dość obfity, stanowią tu nagrania wideo typowych konwersacji, które odbyły się w warunkach domowych w polskich (37 osób badanych), angielskich (36 osób badanych) oraz polsko-angielskich rodzinach (26 osób badanych). Zinken wychodzi z założenia, że naturalnym środowiskiem dla użycia języka jest dialog z drugą osobą, osadzony w konkretnym kontekście sytuacyjnym[1]. Pozycja Zinkena nie jest pierwszą, która wkracza w tę tematykę badań[2], natomiast tym, co wyróżnia ją na tle innych publikacji, jest jej komparatywny charakter oraz niezwykła precyzja w eksplikowaniu funkcjonalnych różnic w ramach językowego wyrażania próśb. Szczegółowość analiz pozwala wykazać, w jaki sposób język, którym się posługujemy, może wpływać na

[1] Zinken twierdzi, podobnie jak Mead (*Mind, self, and society. Works of Geaorge Herbert Mead*, Chicago 1934), że znaczenia są dostępne „poprzez interakcję z drugą osobą" (s. 14).

[2] Wystarczy chociażby wymienić prace Lyonsa (*Semantics: Vol. 2.* Cambridge 1985), Wierzbickiej (*Different cultures, different languages, different speech acts. Polish vs English*, 1985), Lehmanna (*Pragmatic functions of aspects and their cognitive motivation*, [w:] L.G. Larsson (wyd.), *Proceedings of the Second Scandinavian Symposium on Aspectology*, Uppsala 1989), Ogiermann (*Politeness and in-directness across cultures: A comparison of English, German, Polish and Russian requests*, „Journal of Politeness Research" 5, s. 189–216, 2009) czy Rossi (*Bilateral and unilateral requests: The use of imperatives and mix interrogatives in Italian*, „Discourse Processes" 49, s. 426–458, 2012).

nasze funkcjonowanie w grupie poprzez kształtowanie konkretnego typu zachowań społecznych.

Książka obejmuje część wstępną (przedmowa, podziękowania, spis stosowanych skrótów i symboli), osiem rozdziałów zbudowanych z mniejszych podrozdziałów, rozdział dziewiąty podsumowujący całość, sekcję przypisów, bibliografię oraz indeks pojęć. Rozdział 1. przybliża czytelnikowi dwa pokrewne pojęcia: relatywizmu językowego i relatywizmu kulturowego, a także zawiera próbę zdefiniowania kategorii PROŚBA[3], wraz z jej zmiennym i interaktywnym kontekstem. Zinken pokazuje, w jaki sposób kategoria ta może być wyrażona werbalnie i niewerbalnie oraz jak wyrażanie PROŚBY uzależnione jest od kontekstowego zachowania się jej adresatów i jak może prowadzić do podjęcia przez nich konkretnego, oczekiwanego działania. W rozdziale 2. skupia się na omówieniu całego wachlarza przejawów aktywności podejmowanych w ramach kategorii PROŚBA, np. *nudging* ('zachęcanie'), *appealing* ('zwracanie się'), *requesting assistance* ('prośba o pomoc'). Formy te są ilustrowane autentycznym materiałem (w postaci transkrypcji) dialogów prowadzonych przez polskie i angielskie rodziny[4]. W rozdziale 3. autor zestawia bezosobową konstrukcję *trzeba x*, a także osobowe formy czasownika *musieć* z typowymi konstrukcjami gramatycznymi wyrażanymi poprzez tryb pytający i rozkazujący w języku polskim, a także z angielskim zwrotem *we need* ('musimy'). Zinken słusznie zauważa, że bezosobowa konstrukcja *trzeba x* może być użyta w reakcji na zastany problem i zobowiązuje adresatów wypowiedzi do podjęcia inicjatywy w rozwiązaniu danego problemu (np. *to już trzeba wyrzucić*, s. 160). Jednakże wcale nie musi być sposobem wyrażenia kategorii PROŚBA, może natomiast werbalizować obiektywną konieczność wykonania konkretnej czynności (np. *trzeba wypić ciepłą herbatę*, s. 112). Z kolei konstrukcje *we need x* oraz *musimy* zachęcają rozmówców do podjęcia wspólnego działania i przyjęcia zgodnego stanowiska (s. 130). Następnie autor płynnie przechodzi do omówienia złożonych konstrukcji *weź-V_2* oraz *idź-V_2*. O ile ta druga spełnia podobne funkcje zarówno w języku polskim jak i angielskim (wzywa do wykonania czynności w obliczu niespełnionych oczekiwań, np. *idź, umyj ręce*, s. 167), to konstrukcja *weź-V_2*, nieobecna w języku angielskim, może między innymi służyć do usprawnienia częściowo już wykonanej czynności (np. *weź wyprostuj to*, s. 148). Rozdział 4. jest podsumowaniem całej pracy oraz zajęciem stanowiska odnośnie do sprzężenia na linii język-kultura i próbą ukazania relacji myśl-język w kontekście analizowanej kategorii PROŚBA.

Wielką zaletą przedstawionego w książce materiału jest jego dialogowość i autentyczność. Przymioty te są pokłosiem traktowania języka jako pewnej formy wynikającej z codziennej interakcji w grupie, a nie czysto teoretycznego tworu oderwanego od swego społeczno-kulturowego kontekstu. Kontekst wydaje się mieć dla autora niezwykle istotne znaczenie, czemu daje wyraz już w rozdziale 1., twierdząc: „[...] sam dobór słów wyzwala pewne cechy sytuacji i tworzy kontekst dla zrozumienia natury zainicjowanej czynności" (s. 19). Przyjmując metodologię badawczą osadzoną w kontekstualnej analizie autentycznego materiału językowego, Zinken

[3] Użycie wielkich liter pozwala odróżnić prośbę rozumianą szeroko jako pewna domena mentalna od konkretnego aktu mowy.

[4] Przekrój tego rodzaju aktywności bardzo trafnie podsumowuje tabela na stronie 122.

nawiązuje niejako do prac „w terenie" zainicjowanych przez takich językoznawców, jak Franz Boas, Bronisław Malinowski, Edward Sapir czy Benjamin Whorf. Zinken nie zapomina jednak wspomnieć o kluczowych teoriach pragmatycznych, takich jak teoria aktów mowy zaproponowana przez Johna Searle'a, teoria uprzejmości autorstwa Geoffreya Leecha czy model uprzejmości zainicjowany przez Penelope Brown i Stephena Levinsona[5].

Kolejną wartością książki jest przyjęcie przez autora perspektywy szerszej niż oferowana w dotychczas przeprowadzonych badaniach i traktowanie PROŚBY nie jako aktu mowy polegającego na proszeniu o coś, ale jako pewnej kategorii mentalnej, realizowanej w werbalny i niewerbalny sposób i sprawiającej, że adresat wypowiedzi podejmuje działania w jakimś konkretnym i praktycznym celu. Autor wyraźnie powstrzymuje się przed utożsamianiem kategorii PROŚBA wyłącznie z werbalizacją typową dla trybu rozkazującego, bowiem tryb ten może zostać wykorzystany także w przypadku aktów mowy, takich jak „udzielanie pozwolenia", „zachęcanie", „zapraszanie" czy „składanie życzeń", które związane są z inną kategorią zachowań społecznych (s. 22). W praktyce PROŚBA może być wyrażana werbalnie zarówno poprzez struktury pytające, rozkazujące, jak również oznajmujące. Zinken idzie jednak krok dalej, pokazując, w jak odmienny sposób języki polski i angielski kodują PROŚBĘ w tym samym kontekście (np. poprzez nieobecne w języku angielskim konstrukcje: *trzeba x*, *weź*+V_2 czy niedokonany aspekt trybu rozkazującego, np. *otwieraj!*), przez co niejako zmuszają użytkowników tych języków do odmiennego postrzegania tej samej rzeczywistości. Jednocześnie autor odchodzi od wyrażania ogólnych sądów typowych dla relatywizmu kulturowego, w zamian oferując pragmatyczny, namacalny wręcz, wgląd w to, jak chęć osiągnięcia tego samego celu (wyrażenie PROŚBY) wywołuje odmienne zachowania społeczne użytkowników języka polskiego i angielskiego. Warto odnotować, że Zinkenowi udaje się osiągnąć zamierzony cel nie tylko przez dokonanie krytycznego przeglądu dostępnej literatury, ale także wprowadzenie i upowszechnienie pojęć z zakresu omawianej kategorii (*nudge*, *appeal, call to social reason*, etc.), które tworzą bazę pojęciową niezbędną do przeprowadzenia analizy kontrastywnej. To pozwala zaliczyć Zinkena do wąskiego grona czołowych pragmatyków zajmujących się językoznawstwem kulturowym i czyni z niego znawcę struktur gramatycznych wyrażających kategorię PROŚBA w języku polskim i angielskim[6].

Przechodząc do uwag krytycznych, warto pochylić się nad materiałem badawczym zaproponowanym w książce. Pochodzi on z rozmów zarejestrowanych kamerą

[5] Autor często przyjmuje krytyczne stanowisko wobec wyżej wymienionych, odrzucając np. wykorzystanie terminu *directive* („nakaz") zaproponowanego przez Johna Searle'a i obejmującego cały szereg aktów mowy, takich jak np. „doradzanie".

[6] Zinken niejednokrotnie publikował już prace z tego zakresu tematycznego. Warto wspomnieć tu chociażby o publikacji we współpracy z Evą Ogiermann, *Responsibility and action. Invariants and diversity in object requests in Polish and British English interaction*, „Research on Language and Social Interaction" 46(3), 2013, s. 256–276; czy o artykule napisanym wspólnie z Giovannim Rossi, *Assistance and other forms of cooperative engagement*, „Research on Language and Social Interaction" 49(1), 2016, s. 20–26.

i przeprowadzonych w 9 polskojęzycznych, 10 anglojęzycznych i 6 dwujęzycznych rodzinach. Sam Zinken zdaje sobie sprawę, że materiał ten nie jest imponujący, zwłaszcza w kontekście badań korpusowych, które są w stanie zaoferować znacznie bogatszy zbiór danych (s. XV). Choć na korzyść autora przemawia długość nagrań (ponad 32 godziny zebranego materiału), to zasadnym wydaje się postawienie pytania, czy taki układ badania pozwala na wysuwanie ogólnych wniosków na temat użytkowników języka polskiego i angielskiego. Ponadto wydaje się, że w pracy mogłyby zostać uwzględnione zmienne typowe dla badań socjolingwistycznych, tzn. wiek osób uczestniczących w badaniu, ich poziom wykształcenia czy wykonywany zawód. Zmienne te mogą mieć bowiem kluczowe znaczenie dla preferowania i wykorzystywania przez uczestników badania pewnych struktur gramatycznych związanych z wyrażaniem kategorii PROŚBA. Autor mógł się pokusić także o poszerzenie spektrum omawianych przykładów o takie, które odnoszą się nie tylko do próśb w sytuacji „tu i teraz", ale także o takie, które dotyczą wydarzeń bardziej odległych w czasie. Wreszcie, być może nieco więcej miejsca w książce należało poświęcić dwóm pojęciom pojawiającym się w tytule publikacji, *responsibility* (dosłownie „odpowiedzialność", choć lepiej pasuje tu „podejmowanie działania") i *morality* („moralność").

Uwagi te nie pomniejszają wartości omawianej publikacji, która ze względu zarówno na naturę zaprezentowanego materiału, jak i jego wnikliwą analizę z pewnością okaże się atrakcyjną pozycją dla wszystkich zainteresowanych obopólnym oddziaływaniem języka i kultury.